

probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Nunquid hic aliud videtis oblitare Roscio, nisi quod patris bona venierunt?

LIII. Quod si id vos suscipitis, & eadem in re operam vestram profiteremini: si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt: cavete, per deos immortales, Judices, ne nova, & multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem, quæ facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more majorum comparatum est, publico consilio factum videretur. Hanc vero, quæ ad eorum liberos, atque infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis rejicitis, & aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rempublicam perventuram putetis.

Homines sapientes, & ista auctoritate, & potestate præditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime respublica laborat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est, quin intelligat, populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, Judices, hanc pati nolite diutius in hac republica versari: quæ non modo id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus, aut audimus: etiam qui natura mitissimi sumus, affiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

PRO

P R O

Q. ROSCIO COMÆDO.

O R A T I O III.

A R G U M E N T U M.

TRadidit C. Fannius Cherea Q. Roscio, communemque cum eo fecit servum suum Panurgum, ea conditione, ut illum arte histrionica erudiret, deinde questus communis esset. Aliquando post Q. Flavium quidam Tarquinienensis Panurgum occidit. Flavium Roscius iudicio persequi cum vellet, cognitorem in eam rem Fannium dedit. Lite contestata, iudicio damni injuria dati constituto, decidit cum Flavio Roscius, ut ipse agebat, pro sua parte; ut Fannius, pro tota societate; fundum accepit, non pecuniam. Post aliquot annos Roscium Fannius arbitrum adegit. Arbitrarius fuit idem, qui in hac causa iudex est, C. Calpurnius Piso. Is de re sententiam non tulit, sed Roscium rogavit, ut Fannio pro labore, quod cognitorem fuisse, quod vadimoniam obisset, H-S CCICD daret, cum eo tamen, ut Fannius repromitteret, ac restipularetur, si quid exegisset a Flavio, partem ejus dimidiam se Roscio daturum. Spondidit ita se facturum Fannius: deinde Flavio litem intendit. Iudex fuit C. Cluvius, eques Romanus. Ejus sententia Flavio H-S CCCICD Panurgi nomine Fannio dissolvit. Cujus pecunia pars dimidia, cum ex restipulatione Roscio deberetur: tamen tantum abest, ut ei quidquam Fannius dederit, ut eum etiam in iudicium vocaverit, tanquam sua parte in veteri illa decisione fraudatus. Estimabat enim fundum, quem a Flavio Roscius acceperat, H-S CCCICD: inde petebat H-S ICDD: quasi Roscius pro societate, non pro se tantum, decidisset. In quo lis tota vertitur. MANUT.

Oratio Ciceronis pro Q. Roscio Comædo, quia ἀλέθαλος est, & μέιστος, cujus, quantum licet estimare, vix sexta pars superest, magnum nostris conjecturis locum facit. Accedit eo, quod Tom. IV. M. Iussisse

luisse librarii videntur, ac potius illuisse literatorum studiis, qui in hoc potissimum Ciceronis scripto describendo, ita suis literis ac notis abusi sunt, ut in reliquis istis, quanta haec pars est totius Orationis, vix quidquam saluum sit, quod sine offendiculo legi possit. Jam numerorum notæ omnes ita corruptæ, ut nesciam an una saltem aliqua ex fide descripta sit.

I. *** malitiam naturæ, crederetur. Is scilicet vir optimus, & singulari fide præditus, in suo iudicio, tabulis suis¹, testibus uti conatur. Solent fere dicere, qui per tabulas homines citi pecuniam expensam tulerunt²: Egone talem virum corrumpere potui, ut mea causa falsum in codicem referret? Expecto, quam mox Chærea hac oratione utatur: Egone hanc manum, plenam perfidiæ, & hos digitos meos impellere potui, ut falsum perscriberent nomen? Quod si ille suas proferet tabulas: proferet suas quoque Roscius. Erit in illius tabulis hoc nomen³: at in hujus non erit. Cur potius illius, quam hujus, credetur? Scripsisset ille, si non iusto hujus expensum tulisset? non scripsisset hic, quod sibi expensum ferri iussisset? Nam, quemadmodum turpe est scribere, quod non debeat: sic improbum est, non referre, quod debeas. Æque enim tabulæ condemnantur ejus, qui verum non retulit; & ejus, qui falsum perscripsit.

Sed ego copia & facultate causæ confusus, vide quo progrediar.

*** Multa, quæ desunt, querenda.

¹ Tabulis suis] Moris erat ut patresfamiliarum, quæcunque per singulos dies aut acciperent, aut expendere, ea primum proprie ac festinanter in codicem memorie causa paratum, referrent, quæ adversariis dicebantur: deinde per otium in aliis tabulis ordine, & accurate præscriberent. Eas tabulas accepti & expensi nominabant. De earum fide censores cum urbem lustrarent, patres familias iusjurandum (ut ait Dionysius lib. 4.) interponere jubebant. Nam ex his utiuscujuscunque civis censum æstimabant. Tabulas autem qui in potestate patris erant, nullas conficiebant: ut ex orat. pro Cælio intelligitur. Horum.

² Qui per tabulas homines citi pecuniam expensam tulerunt] Ita legit Victorius. Ma-

nus vero homines honesti, quod nimis abest a primo. Ant. Augustinus putat legendum tabulis hominis sciti, quæ tamen lectio nec ipsi penitus satisfacit, & iure quidem: nam non est necesse mutare per tabulas in tabulis, & proprietates sciti hic non habet locum. Quid si legatur hominis acciti? quod aliquando qui alteri pecuniam numerarent, ipsi manu sua in tabulas illam expensam non ferrent, sed alium accitent, qui eam expensam ferret. Pantagathus pro citi, legebat alieni, nimis longe a vulgata scriptura. F. Ursinus.

³ Nomen] Nomen est quodcumque in tabulas refertur, inscripto ejus, cui vel acceptum, vel expensum fertur, nomine. Hor.

diar. Si tabulas C. Fannius accepti & expensi profert suas, in suam rem, suo arbitratu scriptas: quo minus secundum illum iudicetis, non recuso. Quis hoc frater fratri, quis parens filio tribuit, ut, quodcumque retulisset, id ratum haberet? Ratum habebit Roscius. Profer. Quod tibi fuerit persuasum, huic erit persuasum: quod tibi fuerit probatum, huic erit probatum. Paulo ante a M. Perpenna⁴, P. Saturii tabulas poscebamus: nunc tuas, C. Fanni Chærea, solius flagitamus, & quo minus secundum eas lis detur, non recusamus.

Quid ita non profers? Non conficit tabulas? Immo diligentissime. Non refert parva nomina in codices? Immo omnes summas. Leve, & tenue hoc nomen? H-S cccccc sunt. Quomodo tibi tanta pecunia extraordinaria jacet? quomodo H-S cccccc in codice accepti & expensi non sunt? Pro dii immortales; esse quemquam tanta audacia præditum, qui, quod nomen referre in tabulas timeat, id petere audeat? quod in codicem injuratus referre noluit, id jurare in litem non dubitet? quod sibi probare non possit, id persuadere alteri conetur?

II. Nimum cito ait me indignari de tabulis⁵: non habere se hoc nomen in codice accepti & expensi relatum confitetur: sed in adversariis patere contendit. Usque eone te diligis, & magnifice circumspicis, ut pecuniam non ex tuis tabulis, sed ex adversariis⁶ petas? Suum codicem testis loco recitare, arrogantia est: suarum perscriptionum & liturarum adversaria proferre, non amentia est?

M 2

Quod

⁴ Paulo ante a M. Perpenna] Lego: Paulo ante M. Perpenna, & P. Saturii tabulas poscebamus: nunc tuas, C. Fanni Chærea, solius flagitamus. Perpenna unus erat e iudicibus: Saturius, patronus Fannii: Fannius autem Græcus erat, sed donatus fuerat civitate, aut libertinus. Utrique enim patronorum nomina ferebant, & iis suum addebant. Iste igitur antea Chærea vocabatur, postea de Fannii patroni nomine C. Fannius Chærea. Turæhus.

⁵ Indignari de tabulis] Indigare, pro indignari scriptum est in antiquo, & infr. Non

modo ex tuis tabulis. Ursinus.

⁶ In adversariis] Adversaria dicuntur tabulæ ad quotidianum usum paratæ: in quibus cursim & negligenter ea scribimus, quæ post accuratius in certas, & perpetuo manuras tabulas ordine ac disposite perscribimus: deductaque ex eo appellatio videtur, quod ibi statim solent ubi nobis assidue obversentur: quasi adversus nos posita. Unde etiam adversarii dicti, quasi in quos perpetuo incurramus, vel qui se nobis assidue opponant: hoc enim proprie adversari significat. Hotomæus.

Quod si eandem vim, diligentiam, auctoritatemque habent adversaria, quam tabulæ: quid attinet codicem instituerè? conscribere? ordinem conservare? memoriæ tradere literarum vetustatem? Sed si, quod adversariis nihil credimus, idcirco codicem scribere instituimus: quod etiam apud omnes leve & infirmum est: id apud iudicem grave & sanctum esse ducetur? Quid est, quod negligenter scribamus adversaria? quid est, quod diligenter conficiamus tabulas? qua de causa? quia hæc sunt menstrua, illæ sunt æternæ: hæc delentur statim, illæ servantur sancte: hæc parvi temporis memoriam, illæ perpetuæ existimationis fidem & religionem amplectuntur: hæc sunt dejecta⁸, illæ in ordinem confectæ. Itaque adversaria in iudicium protulit nemo: codicem protulit; tabulas recitavit.

Tu, C. Piso, tali fide, virtute, gravitate, auctoritate ornatus, ex adversariis pecuniam petere non auderes. Ego, quæ clara sunt consuetudine, diutius dicere non debeo: illud vero, quod ad rem vehementer pertinet, quæro: quam pridem hoc nomen, Fanni, in adversaria retulisti? Erubescit: quid respondeat, nescit: quid fingat extemplo, non habet. Sunt duo menses jam, dices. Tamen in codicem acceptum & expensum referri debuit. Amplius sunt sex menses. Cur tamdiu jacet hoc nomen in adversariis? Quid si tandem amplius triennium est? quomodo, cum omnes, qui tabulas conficiant, menstruas pene rationes in tabulas transferant, tu hoc nomen triennium amplius in adversariis jacere pateris?

Utrum cætera nomina in codicem accepti & expensis digesta habes, an non? Si non: quomodo tabulas conficis? si etiam: quamobrem, cum cætera nomina in ordinem referbas, hoc nomen triennio amplius, quod erat in primis magnum, in adversariis relinquebas? Nolebas sciri, debere Roscium. Cur scribebas? Rogatus eras, ne referres. Cur in ad-

VER-

⁷ *Literarum vetustatem*] Sic accipio, literas vetustas: & literas vetustas, vetusta nomina. Nam *literæ* privatæ tabulæ modo dicuntur: ut Verr. iv. & vi. multis locis. Ergo *memoria tradere literarum vetustatem*, hoc significat, conservare vetusta nomina,

curare ut eorum memoria in multum temporis perduret. *Idem*.

⁸ *Dejecta*] Lambinus conjecit cum Hotomano: *dirigenda*, illa in ordinem confectæ. Guterus. Dejecta, sunt dissipata, perturbata. Passeratius.

versariis scriptum habebas? Sed hæc quanquam firma esse video, tamen ipse mihi satisfacere non possum, nisi a C. Fannio ipso testimonium sumo, hanc pecuniam ei non deberi. Magnum est, quod conor: difficile est, quod polliceor. Nisi eundem & adversarium, & testem habuerit Roscius, nolo vincat.

IV. Pecunia tibi debebatur certa⁹, quæ nunc petitur per iudicem: in qua legitimæ partis¹⁰ sponso facta est. Hic tu si amplius H-S nummo petisti, quam tibi debitum est, causam perdidisti: propterea quod aliud est iudicium, aliud arbitrium. Iudicium est pecuniæ certæ, arbitrium incertæ. Ad iudicium hoc modo venimus, ut totam litem ant obtineamus, aut amittamus: ad arbitrium hoc animo adimus, ut neque nihil, neque tantum, quantum postulavimus, consequamur.

Ejus rei ipsa verba formulæ¹¹ testimonio sunt. Quid est in iudicio? directum, asperum, simplex. *Si parer H-S 1000 dari oportere*. Hic, nisi planum facit, H-S 1000 ad libellam¹² sibi deberi, causam perdit. Quid est in arbitrio? mite, moderatum, *Quantum æquius, & melius, id dari*. Ille tamen confitetur plus se petere, quam debeat: sed satis superque habere dicit, quod sibi ab arbitro tribuatur. Itaque alter causæ confidit: alter diffidit.

Quæ cum ita sint; quæro abs te, quid ita de hac pecunia, de his ipsis H-S 1000, de tuarum tabularum fide compromissum feceris¹³, arbitrum sumptis, quantum æquius & melius

⁹ *Pecunia tibi debebatur certa*] Longa disputatione, in qua ad summam hoc dicit, male Fannium egisse, qui incertam pecuniam petat ad iudicem. Incertam autem Fannium ipsum iudicasse, cum eandem autem ad arbitrium petierit. Nam ad arbitrium nunquam nisi incertam pecuniam peti. Arbitrum autem hoc toto loco etiam cum significat, qui iudex est, sed in iis iudiciis, quæ nunc a iuriconsultis vel arbitria, vel bonæ fidei appellantur. In quibus additur EX FIDE BONÆ. Quibus in causis iidem iudices dicebantur & arbitri, idem iudicem & arbitrium. Atque hoc est quod idem ait in Mureliana, *Iuriconsultos monendum statuere potuisse, utrum arbitrus an iudices appellarent*. Hotom.

¹⁰ *Legitimæ partis*] Infra: *Commortis parer sponso facta est*. Sponso autem is, qui ad hæc erat, iactare dicebatur, & si litem perdidisset, simul amittebat eam pecuniam, cujus facta sponso esset: quam fuisse ex lege tertiam ejus partem, de qua litigaretur, ostendit hæc oratio. Manut.

¹¹ *Formulæ*] Quam prætor vel iudici dat, vel arbitro: iudici, *Si parer, H-S 1000 dari*: subaudi, tantum solvat: arbitro, *Quantum æquius melius sit, dari*: subaudi, jube. *Idem*.

¹² *Ad libellam*] Ad assem. Idem enim valent: materia differunt; quod as æreus, libella argenteus nummus est. *Idem*.

¹³ *Compromissum feceris*] In iudiciis sponso-

lius sit dari, repromittive ¹⁴, si pareret? Quis in hanc rem fuit arbirer? Utinam is quidem Romæ esset! Romæ est. Jam utinam adesset in iudicio! Adest. Utinam sederet in consilio C. Pisonis! Ipse C. Piso est. Eundemne tu arbitrum, & iudicem fumebas ¹⁵? eidem & infinitam largitionem ¹⁶ remittebas, & eundem in angustissimam ¹⁷ formulam sponsonis concludebas? Quis unquam ad arbitrum, quantum petiit, tantum abstulit? Nemo. Quantum enim æquius esset sibi dari, petiit. De quo nomine ad arbitrum adisti, de eo ad iudicem venisti. Cæteri cum ad iudicem causam labefactari animadvertunt, ad arbitrum confugiunt: hic ab arbitro ad iudicem venire est ausus. Qui cum de hac pecunia, de tabularum fide arbitrum sumpsit, iudicavit sibi pecuniam non deberi.

Jam duæ partes causæ sunt confectæ: adnumerasse sese negat: expensum tulisse non dicit, cum tabulas non recitat. Reliquum est, ut stipulatum se esse dicat ¹⁸. Præterea enim, quemadmodum certam pecuniam petere possit, non reperio. Stipulatus es? ubi? quo die? quo tempore? quo præsentem? quis spondidisse me dicit? Nemo.

V. Hic ego si finem faciam dicendi, satis fidei & diligentia meæ, satis causæ & controversiæ, satis formulæ & sponsoni, satis etiam iudici fecisse videar, cur secundum Roscium iudi-

fones, in arbitriis compromissa fieri solebant. Illæ, ni vere actio intendetur; hæc, ni damnatus arbitri sententia pareret. *Hor.* Compromittere dicuntur, qui hinc inde promittunt, se arbitri sententiæ staturos. Inde *compromissarius iudex*. Passerat.

¹⁴ *Repromittive*] Ut ex arbitri sententia, quantum æquius & melius esset, vel daret tibi Roscius, vel se daturum promitteret: si modo pareret, eum debere. Addidit enim Cicero, *si pareret*, ut nihil profus debere Roscium ostenderet: quod illa formulæ verba, *Quantum æquius & melius*, aliquid eum debere significare videbantur. *Manutius*.

¹⁵ *Eundemne tu arbitrum & iudicem fumebas?*] Simul & uno tempore. Quia simul & quantum æquius melius esset petebas, & certam ac definitam pecuniam præcisè flagitabas. *Hotoman*.

¹⁶ *Infinitam largitionem*] Nam arbitris, ut dictum est, certa summa non definitur, in qua vel dament, vel absolvant: sed ex æquo & bono potestas eis de ea re disceptandi permittitur. *Infinitum* autem dixit pro eo quod vulgo dicimus *indefinitum*. *Idem*.

¹⁷ *Angustissimam*] Remittendi enim potestatem iudex non habet, sed ex formula sponsonis, verbi gratia, si parer, Chærea H-S 1000 Roscium debere, vel omnino condemnare Roscium cogitur, vel absolvere. *Man*.

¹⁸ *Reliquum est, ut stipulatum se esse dicat*] Ut hæc H-S 1000 sibi a Roscio deberi per stipulationem dicat. Stipulationum duo genera, unum extra litem, alterum in lite. Utrumque ferebat per interrogationem, & sponsonem. *Idem*. Vid. Instit. Jus. lib. 111. cap. 25.

judicari debeat. Pecunia petita est certa: cum tertia parte sponso facta est ¹⁹. Hæc pecunia necesse est, aut data, aut expensa lata, aut stipulata sit. Datam non esse Fannius confitetur. Expensam latam non esse, codices Fannii confirmant. Stipulatam non esse taciturnitas testium concedit.

Quid ergo est? Quod & reus is est, cui & pecunia levissima, & existimatio sanctissima fuit semper: & iudex est is, quem nos non minus bene de nobis existimare, quam secundum nos iudicare velimus: & advocatio ea est, quam propter exitium splendorem, ut iudicem unum vereri debeamus: perinde ac si in hanc formulam ²⁰ omnia iudicia legitima, omnia arbitria honoraria, omnia officia domestica conclusa & comprehensa sint, perinde dicemus. Illa superior fuit oratio necessaria, hæc erit voluntaria: illa ad iudicem, hæc ad C. Pisonem: illa pro reo, hæc pro Roscio: illa victoriæ, hæc bonæ existimationis causa, comparata.

VI. Pecuniam petis, Fanni, a Roscio: quam? dic audacter, & aperte. Utrum quæ tibi ex societate debeatur? an, quæ ex liberalitate hujus promissa sit, & ostentata? quorum alterum est gravius & odiosius: alterum, levius & facilius. Quæ ex societate debeatur? Quid ais? Hoc jam neque leviter ferendum est, neque negligenter defendendum. Si qua enim sunt privata iudicia summæ existimationis, & pene dicam capitis, tria hæc sunt, fiducia, tutela, societatis. Æque enim perfidiosum & nefarium est, fidem frangere, quæ continet vitam: & pupillum fraudare, qui in tutelam pervenit: & socium fallere, qui se in negotio conjunxit.

Quæ cum ita sint, qui sit, qui socium fraudarit & fefellerit, consideremus. Dabit enim nobis jam tacite vita acta in alterutra partem firmum & grave testimonium. Q. Roscius? Quid ais? Nonne, ut ignis in aquam coniectus, continuo resin-

¹⁹ *Cum tertia parte sponso facta est*] Ut, nisi Chærea H-S 1000 ad libellam probaret sibi a Roscio deberi, non modo litem perderet, sed præterea tertiam partem pecuniæ a se petiit, cuius pecuniæ sponso facta esset. *Idem*.

²⁰ *In hanc formulam*] Iudicii, quæ tibi,

C. Piso, a prætoribus scripta est. Quæ quamvis facilis sit & expedita, neque a me longiore oratione explicanda esse videatur, tamen perinde ac difficillima quæque iudicia, & arbitria obscurissima de causa constituta in ea formula conclusa essent, ita longa utemur explicatione. *Hotoman*.

stinguitur, & refrigeratur: sic reservens falsum crimen in purissimam & castissimam vitam collatum, statim concidit & extinguitur? Roscius socium fraudavit? Potest hoc homini huic habere peccatum? qui medius fidius (audacter dico) plus fidei, quam artis; plus veritatis, quam disciplinae possidet in se: quem populus Romanus meliorem virum, quam histriionem esse arbitratur: qui ita dignissimus est scena propter artificium, ut dignissimus sit curia propter abstinentiam.

Sed quid ego ineptus de Roscio apud Pisonem dico? Ignotum hominem scilicet pluribus verbis commendo. Estne quisquam omnium mortalium, de quo melius existimes tu? Estne quisquam, qui tibi purior, pudentior, humanior, officiosior, liberalior videatur? Quid? tu, Saturi, qui contra hunc venis, existimas aliter? Nonne quotiescunque in causa in nomen hujus incidisti, toties hunc & virum bonum esse dixisti, & honoris causa appellasti? quod nemo nisi aut honestissimo, aut amicissimo facere consuevit. Qua in re mihi ridicule es visus esse inconstans, qui eundem & laederes, & laudares: & virum optimum, & hominem improbissimum esse diceres. Eundem tu & honoris causa appellabas, & virum primum esse dicebas, & socium fraudasse arguebas. Sed, ut opinor, laudem veritati tribuebas, crimen gratiae concedebas: de hoc, ut existimabas, praedicabas: Chærea arbitrato causam agebas.

VII. Fraudavit Roscius. Est hoc quidem auribus, animisque absurdum. Quid si tandem aliquem timidum, dementem, divitem, inertem nactus esset, qui experiri²¹ non posset? tamen incredibile esset. Veruntamen, quem fraudarit, videamus. C. Fannium Chæream Roscius fraudavit. Oro, atque obsecro vos, qui noctis, vitam inter se utriusque conferte: qui non noctis, faciem utriusque considerate. Nonne ipsum caput, & supercilia illa penitus abrafa, olere malitiam, & clamitare calliditatem videntur? Nonne ab imis unguibus usque ad verticem summum (si quam conjecturam asserti hominibus tacita corporis figura) ex fraude, fallaciis, mendaciis, constare totus videtur? qui idcirco capite & superciliis semper est rasis, ne ullum p-

lum

²¹ Experiri] Lege agere apud Judices. Pro Quintio, cap. 11.

lum viri boni habere dicatur. Cujus personam præclare Roscius in scena tractare consuevit: neque tamen pro beneficio ei par gratia refertur. Nam Ballionem illum improbissimum²² & perjurissimum lenonem cum agit, agit Chæream. Persona illa lutulenta, impura, invis²³, in hujus moribus, natura, vitæque est expressa. Qui quamobrem Roscium similem sui in fraude & malitia existimavit, nihil videtur²⁴: nisi forte, quod præclare hunc imitari se in persona lenonis animadvertit.

Quamobrem etiam atque etiam considera, C. Piso, quis quem fraudasse dicatur. Roscius Fannium. Quid est hoc? probus improbum, pudens impudentem, perjurus castus, callidum imperitus, liberalis avidum. Incredibile est. Quemadmodum si Fannius Roscium fraudasse diceretur, utrumque ex utriusque persona verisimile videretur, & Fannium per malitiam fecisse, & Roscium per imprudentiam deceptum esse: sic cum Roscius Fannium fraudasse arguatur, utrumque incredibile est, & Roscium quidquam per avaritiam appetisse, & Fannium quidquam per se bonitatem amisisse.

VIII. Principia sunt hujusmodi: spectemus reliqua. H-S 1000 Q. Roscius fraudavit Fannium. Qua de causa? Subridet Saturius, veterator²⁵, ut sibi videtur. At propter ipsa²⁶ H-S 1000. Video: sed tamen cur ipsa H-S 1000 tam vehementer concupierit, quæro. Nam tibi, M. Perpenna²⁷, C. Piso, certe tanti non fuissent, ut socium fraudaretis. Roscio cur tanti fuerint, causam requiro. Egebat? Immo locuples erat.

Tom. IV.

N

Debe-

²² Ballionem illum improbissimum] Notissimum lenonem ex Pseudolo Plauti, Comœdia cæterarum omnium facile principe. *Hotomanus*.

²³ Persona illa lutulenta, impura, invis] Alludit ad verba Plauti sc. 3. act. 1. Pseud. *Fraudolente, impure leno, canum*. Sic *lutulenta* [sic] apud Horat. Cicero in Pison. *O lutulum, o fontes!* Invisos esse diis lenones ostendit in Rudente Charmides. Nam Labrax leno ab eo dicitur naufragii causa fuisse. Act. 2. scen. 6. *Passerat*.

²⁴ Nihil videtur] Deesse putabat, *causa*, aut simile quid, Gullielmus. Edd. vet. & Pal. habent, *mibi videtur*. Turnebus reponerat e libris, *non mibi videtur*. Grut. Ca-

ve quicquam mutes. Nam *nihil videtur*, est non videtur. *Nihil pro non* [sic] legitur. Cicero. vi. ad Famil. ed. 8. *Nihil astinet me plura scribere*. Grævius.

²⁵ Veterator] Francii primus sic interpretatur. *Subridet Saturius. Veterator, ut sibi videtur, ait propter*, &c. *Idem*.

²⁶ Propter ipsa H-S] Id est, tantum ob lucrum & quantum. *Hotoman*.

²⁷ M. Perpenna] Ante Pisonem judicem appellatur, quia consularis, & censorios. Alius autem est ab eo, qui Sertorius occidit. Nam ille non diu post Sertorius necem, hic autem vixit ad annos 99. ut ait Plinius lib. 7. *Manus*.

Debebat? Immo in suis nummis verfabatur. Avarus erat? Immo etiam, antequam locuples, semper liberalissimus, munificentissimusque fuit.

Pro deum hominumque fidem! qui H-S cccccc cccccc cccccc quaestus facere noluit (nam certe H-S cccccc cccccc cccccc merere & potuit, & debuit, si potest Dionysia²⁸ H-S cccccc cccccc merere) is per summam fraudem, & malitiam, & perfidiam H-S 1000 appetiit? Et illa fuit pecunia immanis, hæc parvula: illa honesta, hæc fordida: illa jucunda, hæc acerba, illa propria, hæc in causa & in iudicio collocata. Decem his annis proximis H-S sexagies honestissime consequi potuit: noluit. Laborem quaestus recepit: quaestum laboris rejecit²⁹. Populo Romano adhuc servire non destitit: sibi servire jampridem destitit. Hoc tu unquam, Fannii, faceres? & si hos quaestus³⁰ recipere posses, non eodem tempore & gestum, & animam ageres³¹? Dic nunc te ab Roscio H-S 1000 circumscriptum esse, qui tantas, & tam infinitas pecunias non propter inertiam laboris, sed propter magnificentiam liberalitatis repudiavit. Quid ego nunc illa dicam, quæ vobis in mentem venire certo scio? Fraudabat te in societate Roscius. Sunt jura, sunt formulæ de omnibus rebus constitutæ, ne quis aut in genere injuriæ, aut ratione actionis errare possit. Expressæ sunt enim ex uniuscujusque damno, dolore, incommodo, calamitate, injuria, publicæ a prætore formulæ, ad quas privata lis accommodatur.

IX. Quæ cum ita sint, cur non arbitrum pro socio adegeris Q. Roscium, quæro. Formulam non noras? Notissima erat. Iudicio gravi experiri volebas? Quid ita? Propter familiarita-

²⁸ Dionysia] Nota saltatricula: cujus nomine oratorem Hortensium Terentium appellabat. Gellius lib. 1. cap. 5. Har.

²⁹ Laborem quaestus recepit: quaestum laboris rejecit] Hoc lumen orationis dicitur Cornificius iv. ad Herenn. Commutatio, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiitione ita efferuntur, ut a priori posterior, contraria priori proficiatur, ut, *Esse oportet, ut vivas, non vivere ut edas. Si poema loquens pictura est, pictura tacitum poema di-*

citur esse. Passeratius.

³⁰ Quaestus] Macrobius, lib. 3. Saturnal. scribit mille in singulos dies denariis mercuisse Roscium.

³¹ Et gestum, & animam ageres] Gestum ageres, quandiu viveres, ad extremam vitæ horam: tum quoque gestum ageres, cum animam ipsam ageres. Jocatur in verbo, *agere*, duas res, pro adjuncto nomine indicante. Nam, *agere animam*, est mori. *Magnus.*

tem veterem! cur ergo lædis? Propter integritatem hominis? cur igitur infimulas? Propter magnitudinem criminis? Itane vero? quem per arbitrum circumvenire non posses, cujus de ea re proprium erat iudicium, hunc per iudicem condemnabis, cujus de ea re nullum est arbitrium³²? Quin tu hoc crimen aut objice, ubi licet agere³³: aut jacere³⁴ noli, ubi non oportet³⁵. Tametsi jam hoc tuo testimonio crimen sublatum est. Nam, quo tu tempore illa formula uti noluisti³⁶, nihil hunc in societatem fraudis fecisse ostendisti. Fecit pactiorem³⁷. Num tabulas habet, an non³⁸? Si non habet, quemadmodum pactio est? si habet, cur non nominas?

Dic nunc Roscium abs te petisse, ut familiarem suum sumeres arbitrum. Non petiit. Dic pactiorem fecisse, ut absolveretur. Non pepigit. Quare, quare sit absolutus. Quod erat summa innocentia, & integritate. Quid enim factum est? Venisti domum ultro Roscii: satisfecisti³⁹: quod temere commisisses, in iudicium ut denunciaret⁴⁰, rogasti, ut ignosceret: te affuturum negasti: debere tibi ex societate nihil, clamitasti. Judici hic denunciavit: absolutus est. Tamen fraudis ac furti mentionem facere audes? Perstat in impudentia. Pactiorem enim, inquit, mecum fecerat. Idcirco videlicet ne con-

N 2

demna.

³² Nullum est arbitrium] Cum in angustissimam formulam sponsonis concludatur: ut supra dictum est. *Idem.*

³³ Ubi licet agere] Apud arbitrum. Quod fecerat Chærea, sed, pactiorem interposita, litigare apud arbitrum desierat. *Idem.*

³⁴ Jacere] Obvicere. *Idem.*

³⁵ Ubi non oportet] Apud iudicem. *Idem.*

³⁶ Formula illa uti noluisti] Conceptam litem ad arbitrum persequi noluit. Quæ sit arbitrii, quæ iudicii formula, jam dictum est: illa mitis, & moderata. *Quantum æquius melius sit dari: hæc directa, aspera, simplex, si parat H-S. 1000. debet.* *Idem.*

³⁷ Fecit pactiorem] Verba Fannii, Volentem, inquit, litem institutam persequi: sed Roscius metuens ne turpi iudicio damnaretur, fecit pactiorem. *Hottoman.*

³⁸ Num tabulas habet, an non?] Saturnium alioquitur, & de Fannio intelligit, hoc sensu, equid habet eius pactiorem tabulas? Omnes enim in tabulas actus legitimi refe-

rebantur, stipulationes, sponsones, &c. *Idem.* Vide Turneb. Adv. xxix. 36.

³⁹ Satisfecisti] Excusasti te, purgasti te verbis. Id enim est satisfecisse. Hinc satisfecionem accipere: pro, excusationem probare. *Manutius.*

⁴⁰ In iudicium ut denunciaret] Cicero nem exitimo scripsisse: *Quod temere commisisses, id iudici ut denunciaret rogasti; rogasti ut ignosceret, te affuturum negasti.* Aliterum rogasti videtur excidisse: dein scribendum esse, *id iudici ut denunciaret rogasti, sequentia factum ostendunt: iudici hic denunciavit.* *Ab-solutus est:* Fecit nimirum Roscius, quod tu rogabas: iudici significavit, te fateri, te temere commisisses, & rogasse, ut ei ignosceres: te actionem deponere, ac nolle pudore suffusum esse præsto in iudicio, & tuam actionem persequi. Hac Roscii denuntiatione motum iudicem absolvisse Roscium. Nihil clarius. *Grævius.*

demnaretur. Quid erat causa, cur metueret, ne condemnaretur? Res erat manifesta: furtum erat apertum.

X. Cujus rei furtum factum erat? Exorditur magna cum expectatione veteris histrionis⁴¹ exponere societatem. Panurgus, inquit, fuit Fannii. Is fuit ei cum Roscio communis. Hic primum questus est non leviter Saturius communem factum esse gratis cum Roscio, qui pretio proprius fuisset Fannii. Largitus est scilicet homo liberalis, & dissolutus, & bonitate affluens Fannius Roscio. Sic puto.

Quoniam ille hic constitit paulisper, mihi quoque necesse est paulum commorari. Panurgum tu, Saturi, proprium Fannii dicis fuisse. At ego totum Roscii fuisse contendo. Quid erat enim Fannii? corpus. Quid Roscii? disciplina. Facies non erat, ars erat pretiosa. Ex qua parte erat Fannii, non erat H-S 1000. Ex qua parte erat Roscii, amplius erat H-S 000000. Nemo enim illum ex trunco corporis spectabat, sed ex artificio comico aestimabat. Nam illa membra merere per se non amplius poterant duodecim æris: disciplina, quæ erat ab hoc tradita, locabat se non minus H-S 000000.

O societatem captiosam & indignam! ubi alter H-S 1000, alter 000000 quod sit, in societatem affert: nisi idcirco moleste pateris, quod H-S 1000 tu ex arca proferebas; H-S 000000 ex disciplina & artificio Roscius promebat. Quam enim rem & expectationem, quod studium, & quem favorem secum in scenam attulit Panurgus? Quod Roscii fuit discipulus. Qui diligebant hunc, illi favebant: qui admirabantur hunc, illum probabant: qui denique hujus nomen audierant, illum eruditum & perfectum existimabant. Sic est vulgus: ex veritate pauca, ex opinione multa aestimat. Quid sciret ille, perpauci animadvertabant. Ubi didicisset, omnes querebant. Nihil ab hoc pravum & perversum produci posse arbitrabantur. Si veniret ab Statilio: tamen artificio Roscium superaret,

⁴¹ Veteris histrionis] Panurgi. Cum ironia dictum. Quo modo enim verus histrio, si cum Fannius Roscio erudiendum tradidit, & communem gratis fecit? Tota igitur irrisio est, magnificis prolata verbis, ad exprimendam Saturii ostentationem, qui, quod

magna cum expectatione exorsus est, paucissimis verbis absolvit: tantum enim hoc dixit: Panurgus fuit Fannii. Is fuit ei cum Roscio communis. Qua narratione quid humilior? Manutius.

ret, aspicere nemo posset. Nemo enim, sicut ex improbo patre probum filium nasci, sic ex pessimo histrione bonum comoedum fieri posse existimaret. Quia veniebat a Roscio, plus etiam scire, quam sciebat, videbatur.

XI. Quod item nuper in Erote comoedo usuenit: qui, posteaquam e scena non modo sibilis, sed etiam convicio explodebatur; sicut in aram, confugit in hujus domum, disciplinam, patrocinium, nomen. Itaque perbrevis tempore, qui ne in novissimis quidem erat histrionibus, ad primos pervenit comoedos. Quæ res extulit eum? Una commendatio hujus. Qui tamen Panurgum illum, non solum ut Roscii discipulus fuisse diceretur, domum recepit: sed etiam summo cum labore, stomacho, miseriaque erudiit. Nam, quo quisque est solertior & ingeniosior, hoc docet iracundius, & laboriosius. Quod enim ipse celeriter arripuit, id cum tarde percipi videt, discruciat. Paulo longius oratio mea provecta est hac de causa, ut conditionem societatis diligenter cognosceretis.

Quæ deinde consecuta? Panurgum, inquit, hunc, servum communem Q. Flavius Tarquinienfis quidam interfecit. In hanc rem, inquit, me cognitorem⁴² dedisti: lite contestata⁴³, iudicio damni injuria⁴⁴ constituto, tu sine me cum Flavio decidisti. Utrum pro dimidia parte⁴⁵, an pro tota societate? Planius dicam, utrum pro me, an pro me & pro te? Pro me? potui: exemplo multorum licitum est: jure fecerunt multi: nihil in ea re tibi injuriæ feci. Pete tu tuum, exige, & aufer, quod debetur. Suam quisque partem juris possideat, & persequatur.

At enim tu tuum negotium gessisti bene. Gere & tu tuum bene. Magno tuam dimidiam partem decidisti. Magno & tu tuam partem decide. H-S 000000 tu abstulisti. Si fit hoc vero⁴⁶; H-S 000000 tu quoque aufer.

XII.

⁴² Cognitorem] Cognitor presentis dicitur: Procurator absentis. Hoc aliis multis locis explicavimus, & mendum Afconii libro, ubi hoc ipsum explicabat, sustulimus. Histron. Vide infra, Divinat. cap. 4.

⁴³ Contestata] Instructa: cum scilicet prætor iudicium dedit. Manut.

⁴⁴ Damni injuria] Subauditur, dati, ut, damni injuria, sint formula verba, quam prætor dabat: quasi, propter injuriam damni dati. Idem.

⁴⁵ Utrum pro dimidia parte] Loquitur ex persona Roscii. Idem.

⁴⁶ Si fit vero] Nihil muto. Refra. e-

XII. Sed hanc decisionem Roscii oratione, & opinione augere licet: re, & veritate mediocrem & tenuem esse invenietis. Accepit enim agrum temporibus iis, cum jacerent pretia prædiorum: qui ager neque villam habuit; neque ex ulla parte fuit cultus; qui nunc multo pluris est, quam tunc fuit. Neque id est mirum. Tum enim propter reipublicæ calamitates, omnium possessiones erant incertæ: nunc deum immortalium benignitate, omnium fortunæ sunt certæ. Tum erat ager incultus sine tecto: nunc est cultissimus cum optima villa.

Verumtamen, quoniam natura tam malevolus es, nunquam ista te molestia & cura liberabo. Præclare suum negotium gessit Roscius: fundum fructuosissimum abstulit: quid ad te? tuam partem dimidiam, quemadmodum vis, decide. Vertit hic rationem⁴⁷: & id, quod probare non potest, fingere conatur. De tota re, inquit, decidisti. Ergo huc universa causa deducitur, utrum Roscius cum Flavio de sua parte, an de tota societate fecerit pactiōnem. Nam ego Roscium, si quid communi nomine tetigit, confiteor præstare debere societati. Societatis, non suas lites redemit⁴⁸, cum fundum a Flavio accepit. Quid ita? fati non dedit, amplius a se neminem petiturum. Qui de sua parte decidit, reliquis integram relinquit actionem. Qui pro sociis transigit, satisfat, neminem eorum postea petiturum. Quid ita Flavio sibi cavere non venit in mentem? nesciebat videlicet Panurgum fuisse in societate? Sciebat. Nesciebat, Fannium Roscio esse socium? Præclare. Nam iste cum eo litem contestatam habebat. Cur igitur decidit⁴⁹, & non restipulatur⁵⁰, neminem amplius peti-

nim, & incorrupta est lectio. Est autem tempus præsens pro præterito, hoc modo: *Si vero hoc sit*, id est, si vero hoc factum est, &c. Hotomanus autem legit, *Si sit hoc verum*: a quo dissentio. Lambinus.

⁴⁷ *Vertit hic rationem*] Immutavit defensionem: aliam defensionis viam inivit. *Hotom.* Quia duo proposuerat: Utrum pro dimidia parte, an pro tota societate? & unum absolvit, licuisse Roscio pro sua parte decidere; aggreditur alterum, pro tota societate.

Vertit, inquit, Fannius rationem, non aut Roscium pro se, sed pro tota societate decidisse. *Manut.*

⁴⁸ *Lites redemit*] Roscius, accepto fundo, liberavit Flavium litibus non suis, sed societatis. Objectione Fannii. *Idem.*

⁴⁹ *Cur igitur decidit*] Flavius cum Roscio. *Idem.*

⁵⁰ *Non restipulatur*] Non alligat Roscium promissione per stipulationem facta, neminem amplius petiturum. *Idem.*

petiturum? cur de fundo decidit⁵¹, & iudicio non absolvitur⁵²? cur tam imperite facit, ut nec Roscium stipulatione alliget, neque a Fannio⁵³ iudicio se absolvat? Est hoc primum, & ex conditione juris, & ex consuetudine cautionis, gravissimum & firmissimum argumentum: quod ego pluribus verbis amplecterer, si non alia certiora & clariora testimonia in causa haberem.

XIII. Et, ne forte me hoc frustra pollicitum esse prædices: te, te, inquam, Fanni, ab tuis subfelliis contra te testem suscitabo. Criminatio tua quæ est? Roscium cum Flavio pro societate decidisse. Quo tempore? Abhinc annis iv. Defensio mea quæ est? Roscium pro sua parte cum Flavio transigisse. Repromittis tu abhinc triennium Roscio. Quid? recita istam restipulationem clarius. Attende, quæso, Piso. Fannium invitum, & huc atque illuc tergiversantem, testimonium contra se dicere cogo. Quid enim restipulatio clamat? *Quod a Flavio abstulero, partem dimidiam inde Roscio me soluturum spondeo.* Tua vox est, Fanni.

Quid tu auferre potes a Flavio, si Flavius nihil debet⁵⁴? quid hic porro nunc restipulatur, quod jampridem ipse exegit? quid vero Flavius tibi daturus est, qui Roscio omne quod debuit, dissolvit? cur in re tam veteri, in negotio tam confecto, in societate dissoluta, nova hæc restipulatio interponitur? Quis est hujus restipulationis scriptor? testis? arbiter? Quis? tu Piso. Tu enim Q. Roscium pro opera, pro labore, quod cognitor fuisset, quod vadimonia obisset, rogasti, ut Fannio daret H-S cccccc, hac conditione, ut, si quid ille exegisset a Flavio, partem ejus dimidiam Roscio dissolveret. Satisne ista restipulatio dicere tibi videtur aperte, Roscium pro se decidisse?

At

⁵¹ *Cur de fundo decidit*] Legendum: *De fundo decidit, ut decedere de suo iure*, pro Roscio Amer. In iv. Verria. *Si præter vi cogat aliquem de suis bonis decedere.* De possessione decedere, in Rull. *Passerat.*

⁵² *Judicio non absolvitur?*] Litibus non liberatur, quæ a Fannio, Roscii socio, imminet. *Manut.*

⁵³ *Neque a Fannio*] Qui potest ei litem

intendere pro sua parte. *Idem.*

⁵⁴ *Si Flavius nihil debet*] Si, ut contendit, Roscius decedit cum Flavio pro societate, Flavius nihil debet: si nihil debet: quid ab eo auferre potes? Tamen in restipulatione dicit, *quod a Flavio abstulero.* Quid hoc significat? nisi Roscium, vel ex tuo testimonio, pro te tantum, non vero pro societate decidisse. *Hor.*

At enim ⁵⁵ forsitan hoc tibi veniat in mentem, repromississe Fannium Roscio, si quid a Flavio exegisset, ejus partem dimidiam: sed omnino exegisse nihil. Quid? tu non exitum exactiois, sed initium repromissionis ⁵⁶ spectare debes? neque, si ille persequi noluit, non, quod in se fuit, judicavit, Roscium suas, non societatis lites redemisse? Quid si tandem planum facio, post decisionem veterem Roscii, post repromissionem recentem hanc Fannii, H-S cccrxxx Fannium a Q. Flavio, Panurgi nomine abstulisse? tamen diutius illudere viri optimi existimationi, Q. Roscii, audebit?

XIV. Paulo ante quærebam, id quod vehementer ad rem pertinebat, qua de causa Flavius, cum de tota lite faceret pactionem, neque satis acciperet a Roscio, neque judicio abolveretur a Fannio. Nunc vero (id quod mirum & incredibile est) requiro, quamobrem, cum de tota re decidisset cum Roscio, H-S cccrxxx separatim Fannio dissolvit? Hoc loco, Saturi, quid pares respondere, scire cupio. Utrum, omnino Fannium a Flavio H-S cccrxxx non abstulisse? an alio nomine, & alia de causa abstulisse? Si alia de causa: quæ ratio tibi cum eo intercesserat? Nulla. Addictus erat tibi ⁵⁷? Non. Frustra tempus contero. Omnino, inquit, H-S cccrxxx a Flavio non abstulit ⁵⁸, neque Panurgi nomine, neque cujusquam. Si planum facio, post hanc recentem stipulationem Roscii, H-S cccrxxx a Flavio te abstulisse: nunquid causæ est, quin ab judicio abeas turpissime victus?

Quo teste igitur hoc planum faciam? Venerat, ut opinor, hæc res in judicium. Certe. Quis erat petitor? Fannius. Quis reus? Flavius. Quis iudex? Cluvius. Ex his unus mihi testis est producendus, qui pecuniam datam dicat. Quis est ex his gravissimus? Sine controversia, qui omnium judicio

⁵⁵ At enim] Prolepsis, & transitio. Tibi, o Saturi. Hæcenus ostendit Roscium pro sua parte tantum, & parvo pretio, decidisse: jam probaturus est Fannium etiam a Flavio, Panurgi nomine, pecuniam abstulisse, atque ideo Roscium suas, non societatis, lites redemisse. Idem.

⁵⁶ Initium repromissionis] Originem, & causam repromissionis Fannii. Ideo enim re-

promissit, quia Roscium iudicabat pro sua parte, non pro societate, decidisse. Manut.

⁵⁷ Addictus erat tibi] Apud veteres, qui pecunia damnati iudicatum facere non poterant, next in servitutem creditoribus addicebantur. Hætom. Vide lib. 1. de Orac. cap. 63.

⁵⁸ A Flavio non abstulit] Fannius: & verba sunt Saturii. Idem.

cio comprobatus est iudex. Quem igitur ex his tribus a me testem expectabis? petito rem? Fannius est. Contra se nunquam testimonium dicet. Reum? Flavius est. Is jam pridem est mortuus. Si viveret, verba ejus audiretis. Judicem? Cluvius est. Quid is dicit? H-S cccrxxx Panurgi nomine Flavium Fannio dissolvit. Quem tu si ex censu spectas: eques Romanus est. Si ex vita: homo clarissimus est. Si ex te: iudicem sumpstisti. Si ex veritate: id, quod scire potuit & debuit, dixit.

Nega, nega nunc, equiti Romano, homini honesto, iudici tuo, credi oportere. Circumspicit, æstuat, negat nos Cluvii testimonium recituros. Recitabimus. Erras: inani, & tenui spe te consolaris. Recita testimonium T. Manilii, & C. Lucii Ocreæ, duorum senatorum, hominum ornatissimorum, qui ex Cluvio audierunt. TESTIMONIUM T. MANILII, & C. LUSCII OCREÆ. Utrum dicis, Luscio, & Manilio, an & Cluvio non esse credendum? Planius, atque apertius dicam.

XV. Utrum Luscio & Manilio nihil de H-S cccrxxx ex Cluvio audierunt? an Cluvius falsum Luscio, & Manilio dixit? Hoc ego loco, soluto & quieto sum animo: & quorsum recidat responsum tuum, non magnopere laboro. Firmissimis enim & sanctissimis testimoniis virorum optimorum causa Roscii communita est. Si jam tibi deliberatum est, quibus abroges fidem jurisjurandi, responde. Manilio & Luscio negas esse credendum? dic, aude. Est tuæ contumaciæ, arrogantia, vitæque univerſa vox. Quid? expectas, quam mox ego Luscium & Manilium dicam, ordine, esse senatores; ætate, grandes natu; natura, sanctos & religiosos; copiis rei familiaris, locupletes & pecuniosos? Non faciam: nihil mihi detraham ⁵⁹, cum illis exactæ ætatis severissime fructum, quem meruerunt, retribuam. Magis mea adolescentia indiget illorum bona existimatione, quam illorum severissima senectus

Tom. IV.

O

desi-

⁵⁹ Nihil mihi detraham] Locus est subobscurus: sed, ut opinor, hic sensus est: Nihil sciens de mea existimatione detraham, nihil lubens ac volens diminuiam. Quod facerem, si tantum mihi sumerem ut de illorum exacta severissime ætate, adolescens &

nulla auctoritate præditus, iudicium meum interponerem. Non faciam igitur, ut mihi tantum arrogem. Conceptam enim de me opinionem imminuerem, & temeritatis atque arrogantia notam subirem. Idem.

desiderat meam laudem. Tibi vero, Piso, diu deliberandum & concoquendum est, utrum potius Chæreae injurato in sua lite, an Manilio & Lucio juratis in alieno judicio credas.

Reliquum est, ut Cluvium falsum dixisse Lucio & Manilio contendant. Quod si facit, qua impudentia est, eumne testem improbat, quem judicem probavit? ei negabit credi oportere, cui ipse crediderit? ejus testis ad judicem fidem infirmabit, cujus propter fidem & religionem judicis, testes comparabat? quem ego si ferrem judicem⁶⁰, refugere non deberet; cum testem producam, reprehendere audebit?

XVI. Dixit enim, inquit, injuratus Lucio & Manilio. Si diceret juratus, crederes? At quid interest inter perjurum & mendacem? Qui mentiri solet, pejerare consuevit. Quem ego, ut mentiatur, inducere possum: ut pejeret, exorare facile potero. Nam, qui semel a veritate deflexit, hic non majore religione ad perjurium, quam ad mendacium perducitur consuevit. Quis enim deprecatione deorum, non conscientia fide commovetur? Propterea, quæ poena ab diis immortalibus per juro, hæc eadem mendaci constituta est. Non enim ex poenitione verborum, quibus jusjurandum comprehenditur, sed ex perfidia & malitia, per quam insidia tenduntur alicui, dii immortales hominibus irasci & succensere consueverunt.

At ego hoc ex contrario contendo. Levior esset auctoritas Cluvii, si diceret juratus, quam nunc est, cum dicit injuratus. Tum enim forsitan improbis nimis cupidus videretur, qui, qua de re judex fuisset, testis esset: nunc omnibus inimicis necesse est castissimus & constantissimus esse videatur, qui id, quod scit, familiaribus suis dicit. Dic nunc, si potes, si res, si causa patitur, Cluvium esse mentitum. Mentitus est Cluvius? Ipsa mihi veritas manum iniecit, & paulisper consistere & commorari cogit. Unde hoc totum ductum

&

⁶⁰ Si ferrem judicem,] Judicem enim auctor: quem ei commodum erat, ferebat; reus aut recusabat, si sibi eum iniquum fore putaret, aut comprobabat e comprobato ab utroque judici prætor judicandi potestatem faciebat. Hinc judex dicitur, ut scribit Varro, qui judicat accepta potestate. Ferre autem

Judicem veteres dicebant pro offerre. Sic lib. de Orat. 11. Cum ei M. Flavius in aliis probris obiectis P. Mucium judicem tulisset, &c. Item, Servilius ille Galba cum judices a Scribonio Tribuno pleb. ferat familiares suos, &c. Idem.

& constat mendacium est? Roscius est videlicet homo callidus & versutus. Hoc initio cogitare cepit: quoniam Fannius a me petit H-S 1000, petam a C. Cluvio, equite Romano, ornatissimo homine, ut mea causa mentiat: dicat, decisionem factam esse, quæ facta non est: H-S cccc1000 a Flavio data esse Fannio, quæ data non sunt. Est hoc principium improbi animi, miseri ingenii, nullius consilii.

Quid deinde? posteaquam se præclare confirmavit, venit ad Cluvium: quem hominem? levem? immo gravissimum: mobilem? immo constantissimum: familiarem? immo alienissimum. Hunc posteaquam salutavit, rogare cepit, blande & concinne, scilicet: Mentire mea causa, viris optimis, tuis familiaribus presentibus; dic Flavium cum Fannio de Panurgo decidisse, qui nihil transegit: dic H-S cccc1000 dedisse, qui assem nullum dedit. Quid ille respondit? Ego vero cupide & libenter mentiar tua causa: & si quando me vis pejerare, ut paululum tu compendii facias, paratum fore scito. Non fuit causa, cur tantum laborem caperes, & ad me venire: per nuntium hoc, quod erat tam leve, transigere potuisti.

XVII. Pro deum hominumque fidem! hoc aut Roscius unquam a Cluvio petiisset, si H-S millies in judicium haberet? aut Cluvius Roscio petenti concessisset, si universæ prædæ particeps esset? Vix medius fidius⁶¹ tu, Fanni, a Ballione⁶², aut aliquo ejus simili hoc exoptulare auderes, & impetrare posses, quod cum est veritate falsum, tum ratione quoque est incredibile. Obliviscor enim, Roscium & Cluvium viros esse primarios: improbos temporis causa esse fingo.

Falsum subornavit testem Roscius Cluvium. Cur tam sero? cur, cum altera pensio⁶³ solvenda esset, non tum, cum prima⁶⁴? nam jam antea H-S 1000 dissolverat. Deinde, si jam

O 2

per-

⁶¹ Medius fidius] Jurandi formula. Varro de Ling. Lat. IV. 10. & Festus in Medius fidius.

⁶² Ballione] Suora, cap. 7.

⁶³ Altera pensio] Id eâ, solutio. Apparet decisionis nomine trecenta Flavium Fan-

nio promississe: e quibus centum & quinquaginta, id est, dimidia pars Flavio debebatur: quam summam duobus pensioibus solutam esse ostendit, Haronius.

⁶⁴ Non tum, cum prima?] Nam, si subornare falsum testem Roscius Cluvium voluisset,

persuadum erat Cluvio, ut mentiretur: cur potius H-S ccccxxx, quam ccccxxx, ccccxxx, ccccxxx data dixit Fannio a Flavio, cum ex restipulatione pars ejus dimidia Roscii esset?

Jam intelligis, C. Piso, sibi soli, societati nihil Roscium petisse. Hoc cum sentit Saturius esse apertum, resistere & repugnare contra veritatem non audet: aliud fraudis, & infidiarum in eodem vestigio diverticulum reperit.

Petisse, inquit, suam partem Roscium a Flavio confiteor: vacuam & integram reliquisse Fannii concedo: sed, quod sibi exegit, id commune societatis factum esse contendo. Quo nihil captiosius, neque indignius potest dici. Quæro enim, potueritne Roscius ex societate suam partem petere, necne? Si non potuit: quemadmodum abstulit? si potuit: quemadmodum non sibi exegit? Nam quod sibi petitur, certe alteri non exigitur. An ita est? si, quod univèrsæ societatis fuisset, petisset; quod tum redactum esset, æqualiter omnes partirentur: nunc, cum petierit, quod suæ partis esset; non, quod abstulit, soli sibi exegit?

XVIII. Quid interest inter eum, qui per se litigat, & qui cognitor est datus? Qui per se litem contestatur⁶⁵, sibi soli petit. Alteri nemo potest, nisi qui cognitor est factus. Itane vero? cognitor si fuisset tuus, quod vicisset judicio, ferres tuum. Suo nomine petiit: quod abstulit, sibi, non tibi, exegit. Quod si quisquam petere⁶⁶ potest alteri, qui cognitor non est factus: quæro, quid ita, cum Panurgus esset interfectus, & lis contestata cum Flavio damni injuria⁶⁷ esset, tu in eam litem cognitor Roscii sis factus: cum præsertim ex tua oratione, quodcumque tibi peteres, huic peteres: quodcumque tibi exigeres, id in societatem recideret. Quod si ad Roscium nihil perveniret, quod tu a Flavio abstulisses, nisi te in suam litem dedisset cognitorem; ad te pervenire nihil debet,

set, certe subornasset potius ante, quam primam pensionem solveret. Non enim eam solvisset, nisi Fannius ei dimidium ejus dedisset, quod a Flavio exegisset. Cujus restipulationis verba supra recitata sunt. *Mouet.*

⁶⁵ *Litem contestatur*] Litem intendit: ac-

cipit a prætore judicium, ut litiget. *Idem.*

⁶⁶ *Quod si quisquam petere*] Alteri nemo petit; nisi qui cognitor est factus: Roscium cognitor non est factus: quo modo igitur tibi petiit? *Idem.*

⁶⁷ *Damni injuria*] Supra, cap. 111.

debet, quod Roscius pro sua parte exegit: quoniam tuus cognitor non est factus.

Quid enim huic rei respondere poteris, Fanni? cum de sua parte Roscius transegit cum Flavio, actionem tibi tuam reliquit, an non? Si non reliquit, quemadmodum H-S ccccxxx ab eo postea exegisti? Si reliquit, quid ab hoc petis, quod per te persequi & petere debes? Simillima enim, & maxime gemina societas hereditatis est. Quemadmodum socius in societate habet partem: sic heres in hereditate habet partem. Ut heres sibi soli, non coheredibus petit: sic socius sibi soli, non sociis petit. Et quemadmodum uterque pro sua parte petit, sic pro sua parte dissolvit: heres ex sua parte, qua hereditatem adiit: socius ex ea, qua societatem coitit.

Quemadmodum suam partem Roscius suo nomine condonare potuit Flavio, ut eam tu non peteres: sic, cum exegit suam partem, & tibi integram petitionem reliquit, tecum partiri non debet; nisi forte⁶⁸ tu, perverso more, quod hujus est, ab alio extorquere non potes, huic eripere potes. Perstat in sententia Saturius: quodcumque sibi petat socius, id societatis fieri. Quod si ita est: qua (malum) stultitia fuit Roscius, qui ex jurisperitorum consilio & auctoritate restipularetur a Fannio diligenter, ut, quod is exegisset a Flavio, dimidiam partem sibi dissolveret: si quidem sine cautione & repromissione⁶⁹, nihilominus id Fannius societati, hoc est Roscio, debebat?

Desiderantur non pauca.

⁶⁸ *Nisi forte*] Ironia. Nisi forte invertis æquitatem, & partem quæ Roscii est, quanto est Roscii, qui sibi cavet, cum restipularetur a Flavio extorquere jure non potes, Roscio per vim eripere potes. *Horr.*

⁶⁹ *Sine cautione, & restipulatione*] Cautio est Roscii, qui sibi cavet, cum restipulatus est: repromissio, Fannii, qui restipulanti dissolutorum id spondit. *Hæm.*